

Бошко Сувајдић

ВУК И ПРЕДВУКОВСКИ ЗАПИСИ

Вукова европска посвећеност имала је снажну националну арому. Вук Караџић је, чини се, од самог почетка сакупљачког рада имао јасну визију шта се тим радом хоће постићи. У склопу те визије мора се посматрати и његов однос према претходницима.

Кључне речи: Вук Караџић, бугарштице, рукописне песмарице, епска песма у Срему, мартолози.

Пред величином и импресивношћу Вуковог етнографско-фолклористичког рада, дуго времена се сасвим неправедно чинило као да он није ни имао претходника. Сам Вук је чинио све да оснажи тај утисак (Пантић 1994: 120). И у питањима реформе књижевног језика Вук је имао претходника, и то каквих. Није их ни радо ни често помињао: „Ништа не одузимамо од заслуга Вукових помињући Мркаља, који је поставио темељ Вукову делу. Вук наставља и дограђује, огромно ширећи своју замицао, али је од Мркаља прихватио основне принципе, који су одговарали његовим схватањима и духу времена...” (Selimović 1983: 14)

Вук, наравно, неке претходнике није могао да пренебрегне. О Вуковим редакторским интервенцијама, и уопште односу према чувеном Фортисовом запису *Хасанагинице*, у науци је више него често расправљано. Други извор који Вук, и да је хтео, није могао да прећути, био је *Разговор угодни народа словинског* Андрије Качића Миошића. Изврским осећајем за изворно народно, Вук је брзо дошао да правилних закључака о природи Качићеве песмарице, и то је наглашавао како у писму Копитару, тако и у преписци са Јакобом Гримом. На Копитареву сумњу у аутентичност народних песама које је Качић „сам начинио, и то у српском метру (in Serbischen Metro)”, у писму од 21. марта 1815. Вук одговара следеће:

„’За Качића имате право’, – узвраћао је одмах Вук 30. марта – ’он није оне пјесме скупљао по народу, него је само материју узео из народа, пак је само састављао по укусу и по начину народном; но он

је своје пјесне у хаљину народну тако обукао, да их народ прости не може разликовати од својих пјесана, али ми можемо их ласно разликовати и познати.” (Пантић 1994: 123)

У разматрању односа Вука Караџића према предвуковским записима треба разликовати записе усмених песама и збирки до Вука Караџића, и савремене записе који су живели паралелним, често апокрифним животом у рукописним песмарицама у грађанској средини за Вукова живота (Клеут 1988: 261).

Вука је пре свега, и када је боравио у Бечу, и када је боравио у Дубровнику, привлачила жива усмена грађа. Стога се језиком старих рукописа и књига није претерано бавио: „Он не тражи језик старих рукописа и књига’ – пише Апендини заједничком пријатељу Копитару, италијанским језиком, разуме се, из Дубровника 15. септембра 1834 – ’већ онај који се данас говори у народу.” (Пантић 1994: 119)

Шта се може сматрати предвуковским записима? То су, несумњиво, узгредни и појединачни записи народних песама штампани у књигама образованих Дубровчана, Бокеља и Далматинаца, или сачувани у архивским изворима и историографској грађи у приморју од 15. века, преко првих рукописних збирки с почетка 18. века, све до Вуковог доба:

„Од средине XVIII века па даље, до почетака великог рада Вука Караџића, множе се, и све су чешћи записи умотворина народне књижевности. Међу њима има пуно појединачних и усамљених текстова, али и целих зборника, који спадају у прве светске збирке те врсте, а понеки су временски и апсолутно ранији од свих уопште познатих.” (Пантић 2000: 113)

Питање Вукових претходника постављено је недвосмислено у години Вуковог јубилеја (1964), када се појавило прво издање чувене антологије проф. Мирослава Пантића *Народне песме у записима XV-XVIII века*, која је аргументовано и с мером указала на непроцењив значај предвуковских записа за историју и поетику српског усменог песништва. Посебно је истакнут феномен бугарштица које су, несвакидашњим стихом и изразом, обликовале специфичну дубину традиције и својеврсно усмено-поетско „залеђе” Вукове збирке:

„То прибирање, према томе, нису надахњивале полемичке намере, нити га је водила жеља да се помоћу овако сакупљених записа растаче и круни, па чак ни да се на један други начин поставља, вредност и значај Вуковог дела, непроцењиво вредног и значајног,

крај свега. Али у том прибирању било је тежње – и она ће се на овим страницама примећивати такође – да подсети на Вукове претходнике у послу на коме је засновано толико много његове славе, а то ће рећи: у бележењу народне песничке речи, и да тако том послу прибави ону неопходну и дужну историјску позадину, благодарећи којој ће се он видети јасније и ценити тачније.” (Пантић 2002: 8)

У тренутку излажења своје антологије Мирослав Пантић не оставља простор ни за какву дилему о томе да ли је и до које мере Вук био упознат са својим претходницима:

„Питање шта су све изгубила Вукова размишљања и закључивања, и шта је са њима изгубила читава наша књижевност, због тога што је њему остао трајно непознат далеко највећи део одраније фиксираних српскохрватске народне поезије – између осталог, он није знао, на пример, за текстове које дугујемо П. Хекторовићу, као што није знао ни за бугарштице уопште – данас се може постављати с врло много оправдања, али је у ствари нерешиво.” (Пантић 2002: 11)

Тридесет година касније, проф. Пантић опрезније формулише свој став, постављајући питање због чега текстове неких старијих записа до којих је могао доћи – а до неких је и морао доћи – Вук није узео у обзир:

„За бугарштицу *Мајка Маргарита* коју је задарски песник Јурај Бараковић уметнуо у свој на барокни начин чудан спев *Вила Словинка*, штампан најпре 1614, па прештампаван затим 1626. и 1682. године, Вук можда није ни знао, а због реткости сачуваних примерака тих издања, можда није ни могао знати. Уколико је пак и дошао до неких сазнања о њој, могла му се она, и не без довољно ваљаних разлога, учинити песмом уметничког постања, поготово што сем песме тога начина и метра, и таквих својстава, није сам у народу сретао нигде и ни у којој прилици. Али је необјашњиво, свакако, зашто је посве заобишао народне песме које је 1556. забележио, а 1568. штампао хварски ренесансни песник Петар Хекторовић уграђене у спев *Рибање и рибарско приговарање*.” (Пантић, 1994: 125)

Као што је познато, Хекторовићев путописни спев укључује шест народних песама, свих шест предрагоцених за проучавање историје усменог песништва Срба и Хрвата:

„Свих тих шест песама заслуживало је највишу Вукову пажњу, и управо по свему: по лепоти својој, по значају, по свом српском

пороклу и карактеру, по српским темама, по својим метричким и поетичким одликама и, штавише, што није ни од најмањег значаја, по својим језичким особеностима, које су српске, као што је то недвосмислено утврдио, између других, и хрватски филолог Мате Хрaste. Зашто је Вук те песме мимоишао не би се могло ни наслућивати. Ако их већ није могао познавати по издању из 1568, због изузетне реткости те књиге, како му је могло промаћи – и како га неко није упозорио – да је Хваранин Шиме Љубић прештампао 1846. код задарских издавача Браће Батара (Battara) Хекторовићеву књигу у целини, и у њој дакако и све народне песме које *Рибање и рибарско приговарање* садржи, графички нарочито истакнуте и са изричитим напоменама издавача (на стр. 25. увода) да су те песме народне, и са истоветним уверавањима самога песника о њиховом народном постању, чак и о њиховој аутентичности?” (Пантић 1994: 126)

Да је Вук знао за рукопис Петра Хекторовића из 16. века, у многим напоменама којима прати и попуњава Маркову епску биографију током различитих аспеката свог сакупљачког, антологичарског, етнографског и лексикографског рада, у неком тренутку би морао показати да му је балада о братоубиству (Марко и Андријаш) била позната. Он то није учинио. С друге стране, да је познавао Хекторовићеве лирске записе, несумњиво би му стилска, метричка и тематска сродност отмених почасница, забележених у *Рибању и рибарском приговарању* из 16. века, са записима који су му стајали на располагању у 19. веку, биле довољан подстицај да уочи и истакне континуитет усмене традиције и у овом сегменту:

Наш господин пољем јизди,
 Јизда да му је
 На глави му сфилан клобук,
 Синца да му је.

У руци му златне књиге,
 Дружба да му је,
 Прид њим слуга писан поје,
 На част да му је.
 (Хекторовић, *Рибање*)

Јеленак ми гору ломи
 Путак да му је;
 За њим иде кошутица
 Тек друг да му је.
 („Младожењи уз чашу”, Вук, СНП I, бр. 103)

Међутим, чак и ако није познавао Хекторовићеве записе, Вук је већ на почетку своје сакупљачке делатности пажњу усмерио ка начину извођења јуначких песама, акцентујући у предговору своје прве песмарице (1814), поред „љубовних и њежних пјесана, које се женским гласом пјевају”, и оне друге, „које се мужевственим, познатим српским гласом уз гусле пјевају и које у себи као неке повјести содржавају” (подвукао Б.С). „А мени се чини”, додаје Вук, „да су оваке пјесне содржале, и сад у народу содржавају, негдашње битије српско и име.” Поставља се питање колико овај српски глас одговара српском начину, који скоро истовремено, у врло сличном контексту помињу Шебешћен Тиноди (1554) и Петар Хекторовић (1555), а век касније и Јурај Крижанић (1655) за народне песме јуначке тематике и особитог напева?

Тако је Вук већ на почетку свог сакупљачког рада програмски истакао премису о „српском гласу” као основној поетичкој константи јуначке епике.

Шта је Вук, да је хтео, могао да нађе у путописном спеву *Рибање и рибарско приговарање* Петра Хекторовића? Најпре, бугарштицу у којој је Марко Краљевић представљен као разбојник и братоубица. Помно бирајући песме које су подобне да обликују епску биографију Марка Краљевића, Вук је хотимично избегао њене мрачне, сурове тонове (изузев песме *Сестра Леке капетана*), посебно се трудећи да својим избором оправда неприродну вазалну позицију највећег националног јунака. Тај процес епске идеализације лепо се може пратити у варијантама песама *Орање Марка Краљевића*, *Марко Краљевић и кћи краља арапскога*, *Марко Краљевић и Мина од Костура* из старијих записа. Вуку свакако не би била по вољи чињеница да се Марко Краљевић у бугарштицама не везује за Прилеп, већ за Будим или за „лијепу мађарску земљу” (Л. Делић).

С друге стране, да ли је за Вука могао бити привлачан спев *Вила Словинка* Јурја Бараковића у коме је српски деспот Ђурађ Бранковић, под утицајем католичке пропаганде вере, представљен као оличење пакости и зла, осуђен на најтеже муке у Паклу? Или пак тенденциозност угрофилских бугарштица, које су листом на страни Сибињанин Јанка у његовом историјском и традицијском сукобу са „старим” и „неверним” смедеревским деспотом?

Још једном ћемо поставити питање да ли је Вук знао за драгоцену руковет песама која је становала у рукописима и књигама у Приморју? Одговор на ово питање није нимало лак. Вук је неколико пута био домак драгоцених рукописних збирки народних песама, од којих је најзначајнији *Дубровачки рукопис* Библиотеке Мале браће, али нажалост ниједном није успео да дође до записа бугарштица. Отуда ми не можемо

поуздано знати ни да ли је Вук ову врсту стиха уопште познавао. Збирку Ђуре Ферића на латинском језику, затим другу Ферићеву збирку коју је у Беч из Дубровника донео Франческо Марија Апендини 1822. године, са педесет „шокачких попевки”, песама забележених у изворном народном облику и препеваним у латинске хексаметре, Вук као да није марио (Пантић 1994: 127–128). До *Дубровачког рукописа*, међутим, покушао је да дође по сваку цену и на различите начине, али није успео. Реч је о предрагоценом зборнику *Попијевке словинске скупљене г. 1758. у Дубровнику*, у коме се налазила богата руковет народних песама, од којих су већину сачињавале бугарштице:

„На различите начине и преко разних људи Вук је покушавао да прибави преписе песама и пословица из тог рукописа, поред којих је код Чулића било, према његовим изјавама, још и три речника с називима биља (*tre Erbarii*), што је Вука занимало не мање од осталог као извор дубровачке лексике, а што је чудни фратар суревњиво држао код себе под ко зна колико кључева. Учествовали су у том обилажењу Чулића, по Вуковим молбама, и утицајни конзул Јеремија Гагић и угледни прота дубровачки Ђорђе Николајевић. Чулић је испрва обећавао да ће допустити да се у његовој ћелији, никако другде, за Вука препишу сви рукописи који су га занимали – с песамама, с пословицама, с именицима биља – не тражећи за узврат ’ни крајцаре’, већ једино захтевајући Вукове књиге које је овај дотада издао. После је тврди фратар врдао и одуговлачио ствари, тужећи се на неблагодарност многих учених Руса, Немаца, Мађара и Хрвата, који су му долазили и разгледали његову збирку и преписујући из ње што им се допадало, хвалили је, обећавали да ће о њој говорити у ’журналима литерарнима’ и да ће му ’прибавити какав поклон и дар од њиови’ богатуна, па су га после сви преварили.” (Пантић 1994: 131)

С друге стране, осим појединачних записа народних песама од 15. до 18. века и рукописних зборника у Приморју, поставља се питање какав је био однос Вука Карацића према рукописним песмарицама с краја 18. и почетка 19. века, чији је највећи број лоциран на територији Карловачке митрополије, посебно у вези са њеним средиштем у Сремским Карловцима (Клеут 1988а: 13). То посредно поново отвара питање Вуковог односа према „сремском певању”, које је давно поставио Светозар Матић.

Вук је хотимично истицао херцеговачки тип епског певања као парадигму усменог епског певања код Срба: „Наведено кратко саопштење уз *Пјеснарицу* из 1815. није само у оно време уобичајена конвенција да се аутор захвали онима који су му помогли да неку књигу спреми и изда.

Казујући да је Вишњић 'из Међаша од Бијељине', а Подруговић 'из Херцеговине', Вук је хтео да укаже и на покрајине у којима је еписко стваралаштво у његово време било активно. А и иначе је Вук касније полагао на ово своје саопштење, ма колико да је оно кратко. Када га је 1842. године (у Додатку к „Србским Новинама” бр. 27) неоправдано напао Павле Каранотвртковић да је затајио од кога је песме добијао, Вук одлучно одговара:

„Није истина да ја у првијем издањима нашијех народнијех пјесама нијесам признао да сам од кога пјесме преписане добио: не стоји на крају предговора к *другој* књижици првог изданија (у Бечу 1815) благодарност моја не само за краљичке пјесме пријатељу моме Максиму Ранковићу, него и за јуначке слијепцу Филипу Вишњићу и Тешану Подруговићу, од којих сам и преписивао.” (Латковић 1959: 43)

Проф. Јован Деретић одлучно заступа тезу о преовлађујућем херцеговачком еписком певању и о источноштокавском дијалекту на коме то певање почива, у складу са Вуковим аутопоетичким исказима (Деретић 2000: 298–332).

С друге стране, Срем је био истинско поприште Вукове реформе, књижевне, језичке колико и културолошке:

„Вук је знао да је ту његово пресудно бојиште, у Војводини, где треба победити непријатеље и задобити пријатеље (а то су сиромашни учитељи, 'мајстори и мањи трговци'), и да ће успех његова рата зависити од успеха који ту постигне. И заиста, Војводина је његово оградње.” (Selimović 1983: 40)

Ипак, то не значи да је Вук вршио свесно јекавизирање сремских песама, нити да су песме које је Вук забележио у Срему, ту и постале. Споран је и став Светозара Матића да је „идеја државотворности”, која избија из неких Вукових записа, могла постати једино код „аустроугарских Срба.” Овде Матић греша. Срби су државотворну идеју носили са собом, ма где да су се селили. У том контексту, тачан је, мада помало престрог закључак Н. Љубинковића:

„Матићева теорија о сремском пореклу јуначких народних песама, дакле не стоји. Ниједан Матићев аргуменат не може се одржати. Оно што је Матић без сумње показао то је да је већина песама из Вукове збирке забележена у Срему, штавише да се на њима често и види утицај схватања нове средине.” (Љубинковић 2010: 329)

И поред тога што „сремска теорија” Светозара Матића није издржала пробу времена, то не дискредитује чињеницу да је Срем у дугом временском периоду био место сустицања и сучељавања још увек животворне еписке традиције. На основу реконструкције генезе еписког певања у Срему, као и језичких особености и стилских одлика песама, Светозар Матић закључује да је ово терен на коме су у једном историјском периоду, а једно време вероватно и заједно, потпуно равноправно живе ле верзије у различитим метричким обрасцима, поетичким манирима и културолошком контексту: од бугарштица, преко песама из *Ерлангенског рукописа*, до Вукових збирки:

„У нашем покушају да утврдимо песме из *Ерлангенског зборника* које потичу из Срема помоћи ће нам много она непосредна веза коју песме овог *Зборника* представљају као средња карика од бугарштица до Вукове збирке. За бугарштице је поуздано утврђено, најпре Серензеновом студијом, затим потврдом коју је та студија добила потпуно самосталним проучавањем Х. Чадвика – да оне представљају сремско певање с почетка XVI века. Везу ова три ступња од бугарштица до Вука видео је можда и указао на њу В. Латковић, али у оцени те везе није смео отићи даље од могућности добијања ’занимљивих закључака о животу еписке песме.’” (Матић 1972: 237)

И доиста, постоји ли веза између бугарштица, рукописних песмарица у Срему и Вукових записа? Верујемо да постоји. И да је Светозар Матић у овоме био на добром путу. На северу, после многих сеоба, српска јуначка песма живела је вековима. Доказ за то пружиће нам пре свега сачуване варијанте, али и заједничке стилско-језичке одлике варијаната из различитих епоха:

„Отуд и постојање не само заједничког тематско-мотивског фонда него и заједничких брилијантно исклесаних језичко-стилских образаца, који посредно сведоче о дугим вековима трајања српске јуначке поезије и њеној високој усмено-поетској реторици.” (Милошевић-Ђорђевић 2007: 390)

У дијахронијској перспективи, тако, може се успоставити варијантни низ од песме непознатог Бокеља *Молитва дјевојчина видовному Богу* (Богишић: бр. 83, стр. 230–232), преко баладе о смрти Милоша Драгиловића (*Како Милош Драгиловић или Обиловић рањен на Косову на 15. Липања г(одишта) г(осподинова) 1389 примину, и што нареди на концу од живота и поручи Вукосави љуби својој, по својој пуници Милицы љуби*

Лазара кнеза од Србљи а кћери Угљеше Мрнавчића), коју је крајем 17. века забележио Дубровчанин Ђуро Матијашевић, песме *Царица Милица и алај-барјактар Никодин* из рукописа Марка Утвића (СНПр II: бр. 32), до *Косовке девојке* из збирке Вука Караџића (Сувајџић 2010: 245–259).

Инспиративне су, у том контексту, и песмарице које су пронађене у рукописној оставштини Вука Караџића. Таква је *Песмарица Јована Николића*. Маринковић о њој каже: „Припадала је Вуку Стеф. Караџићу, до које је он дошао јамачно за време боравка у Карађорђевој Србији, у периоду између 1808. и 1813. године. У песмарици нема прецизнијих података о личности састављача и месту његовог боравка.” (Маринковић II: 242) Марија Клеут закључује да је „састављач и власник песмарице био неки Јован Николић, а да је песме бележио између 1780. и 1783. године.” (Карановић, Клеут 1984: 16) Занимљива је паралела између *Ерлангенског рукописа*, *Песмарице Јована Николића* и Вукове збирке када је реч о одређеним стилским обртима, израженим у почетним стиховима, које је уочила Марија Клеут.

У *Песмарици Георгија Антовића*, која је највероватније настала између 1793. и 1802. године, налазимо одређену спону између *Ерлангенског рукописа* и Вукових збирки и то, у песми *Вино пије Дојчић Петар, варадински бан* (бр. 6), која има познате варијанте и у старијим записима („Вино пије Дуци Петар, варадински бан”, ЕР, бр. 178), као и у Вуковој збирци (Вук, СНП I, бр. 633). Марија Клеут изражава сумњу у усмено порекло ове песме, на основу стиха, што не значи да она није била усмено традирана.

И у Вуково доба слепе певачице у Срему памтиле су старинску грађу, посебно ону која је потврђена и у варијантама из *Ерлангенског рукописа* (Сувајџић 2010: 21). Као пример могу послужити песме слепе Јеце *Смрт војводе Пријезде и Јерко Латинин и Галовран Луко*¹, као и одређене географске појединости у песмама слепе Живане². Земунске певачице су варирале грађу која је на том простору живела вековима, о чему нам сведоче превасходно записи у *Ерлангенском рукопису*.

¹ „Блискост Једине песме *Јерко Латинин и Галовран Луко* са варијантом из *Ерлангенског рукописа* уочила је др Радмила Пешић. Нова песма је ’од старије задржала веома много.” (Недић 1973: 16–17)

² „Пример Живанине песме о Вучку Љубичићу и Жегари није једини пример, а њега наводимо само зато што се оба та имена налазе и у *Ерлангенском зборнику*. У истој збирци налазе се и нека од имена из овог Вуковог списка: Гламоч, јајачки (и Јајце), Нови. Али то слагање овде није важно. Важно је што су те географске области уопште јако заступљене у тој збирци, претежно сремског порекла.” (Матић 1972: 31)

Несумњиво је да су српске рукописне песмарице одиграле важну улогу у одржавању континуитета усменог песништва код Срба, пре свега у крајевима преко Саве и Дунава:

„У рукописне песмарице, чији су власници писмени људи из грађанског сталежа, бележени су стихови најразличитије провенијенције: песме анонимних аутора (за које се уобичајено везује термин грађанско песништво), песме познатих песника (али по правилу такође као анонимне), песме које се данас означавају терминима народно или усмено песништво, преводи, прераде и оригинална сочињенија.” (Клеут 1988: 259)

С друге стране, рукописне песмарице су Вуку морале бити спорне за извођење теоријских закључака о усменом стваралаштву, јер народне песме у њима тешко да се у потпуности могу сматрати изворним. Варошке, народске, песме на народну, често настале процесима имитовања, редакције, редуковања, фалсификовања, контаминавања, преписивања или пак сумњивог бележења, све је то несумњиво допринело да Вук према творцима рукописних песмарица има врло строг и дистанциран однос (Карановић, Клеут 1984: 4–5).

У рукописним песмарицама Вук није могао наћи оно што је истрајно тражио: чист, непокварен језик, аутентичан народни дух, државотворан однос према српској историји у чијем је средишту косовски завет, изграђен етички кодекс својствен српском сеоском патријархалном становништву, источнохерцеговачки говор, пробрану лексику свог родног краја.

Шта је пак у рукописним песмарицама могао наћи? Недопустиво слободан однос према традицији, микструм усменог и писаног стила, варошки, а пречесто и вашарски амбијент, локалне теме и јунаке, песме неаутентично казиване и неаутентично записиване, еротске и ласцивне мотиве, усмерене на вулгарно и ниско, пресно и материјално. И са таквим песмама, и са таквим језиком, и са таквим темама изаћи пред Европу? Нипошто. То ће бити разлози због којих Вук није користио рукописне песмарице, а ако их је ипак користио, а биће да у неким случајевима јесте, то није нигде нарочито истицао.

Рукописне песмарице нису могле бити од користи ни у конституисању Вукове концепције идеалног певача, нити пак у заснивању концепта идеалне историје. Вук Карацић је на примеру Тешана Подруговића засновао концепт идеалног певача–казивача. Карацићеви предговори лајпцишком издању народних песама „означавају најпоузданија полазишта која је у деветнаестом веку изградила наука о усменој књижевности за решавање питања индивидуалности епских певача” (Недић 1976: 136).

Светозар Матић је изнео став да је Вук своју прву збирку, по доласку у Беч конциповао служећи се рукописним песмарицама које је добио од својих пријатеља у Бечу. Ако је то истина, макар и делимично, због чега то Вук нигде није нагласио? И шта је Вук доиста преузео од својих претходника?

Не много. Песму *Јакишићи кушају љубе* Вук је преузео из дела Матије Антуна Рељковића *Сатир или ти дивји човик*, наводећи да ју је тобоже записао „од једног момчета из Ужичке нахије”. („*Satir kazuje Slavoncu, da je sa žena i dosada, te baš u gospodskih kućah, svadnja i dioba bivala. Pisma, koja se i danas uz tamburu piva, to isto svidochi*”, *Satir*, 144)

Сумње које је, поводом ове Вукове тврдње, први изнео Стојан Новаковић, уверљиво је аргументовао Матија Мурко тврдећи да је Вук песму преузео из Рељковићевог *Сатира*.

Због чега је Вуку била потребна ова мистификација? И да ли је она била једина те врсте у Вуковим поетичким и аутопоетичким коментарима? Тешко је одговорити на то питање. Ако узмемо као исправну опаску Вука Караџића да он није био певач, те је песме само скупљао, у шта немамо разлога да сумњамо, чини се да је велики сакупљач српске народне поезије за овом мистификацијом посегао управо из разлога да прекрасној песми која пева о српским јунацима, али не потиче из крајева у којима се језик може назвати чистим по Вуковим нормативним схватањима, прида нешто другачији песнички родослов.

Светозар Матић оправдано сумња у Вуков исказ да је *Комаде од различних косовских пјесама* забележио од свог оца: „Занимљиве су а можда и важне још неке разлике између текста песама из 1815. и 1823. године. Прва је измена текста у *Комадима* (од косовских песама): непостојећи стихови о простирању турске војске на Косову попуњени су стиховима узетим из Милијине песме *Бановић Страхиња*. Текст *Комада* је тако постао потпунији, али то више није она песма коју је Вук нашао у Срему, зацело у рукопису.” (Матић 1972: 17)

Матић с разлогом поставља питање због чега Вук крије своје писане изворе:

„Врло важни разлози наређивали су Вуку да тако ради. Две најглавније тачке његове реформе биле су језик народних песама и јакавски, херцеговачки изговор. Те две тачке чиниле су целину у његовој реформи. (Матић 1964: 46)

Тези да је Вук мистификовао своје изворе и да је мењао записе које је добијао донекле је допринео и сам Вук, опречним ставовима о узроку и

почецима сакупљања народних песама. У чланку *Прави узрок и почетак скупљања нашијех народнијех пјесама* (1842) Вук каже:

„Да је покојни Лукијан Мушицки 1805. или 1806. године у Карловцима питао за народне пјесме нас, момчад из Србије која смо се онда налазила ондје, то је цијела истина, али да је оно његово питање мене у Бечу послѣ 7/8 година навратило да наше народне пјесме почнем купити и штапати, то *није истина*, него је томе прави и једини узрок *г. Копитар*.” (Маринковић 1964: 182)

Када је реч о аутентичности записивања, у предговору првој књизи лајпцишког издања Вук издваја песме које су наштампане у *Малој протонародњој славеносербској пјеснарици* од свих осталих: „Све оне пјесме, што су у првој књижици наштампане у Бечу 1814. године ја сам у Бечу у глави донио (осим оне о племенитој Асан-агиници, за коју сам казао још онда, да је узета из Фортисова путовања по Далмацији)...” Вук је *Хасанагиницу* оставио и није је штампао поново све до бечког издања, „док не би ли је ће како чуо од каква Крајишника или Далматинца”. Насупрот томе, наглашавају се изворност и аутентичност записаних песама са живих усана народних певача, песама које живе у народу: „А оне пјесме што су послѣ у другој књижици наштампане 1815. године, и све ове друге, преписивао сам из уста пјевача и пјевачица...” (Вук, СНП I, стр. 558–559)

Вуку је било важно да начини отклон према песмарицама и рукописним збиркама, пре свега због неповерења у графију, језик и аутентичност записа, те укуса записивача, стил и вредност песама. Вук стога, осим у ретким изузецима (Срби у *Донаверту*), није објављивао грађу коју је затекао у песмарицама. Али то не значи да му рукописне песмарице нису помогле у конциповању његових *песмарица* (1814-1815). Већ само терминолошко одређење *песмарица* указује на принцип континуитета и на Вукове изворе, чак и када их он се он декларативно одриче:

„Све досад истражено указује на то да – упркос несумњивим подстицајима које су пружале рукописне песмарице и утицајима које је српско грађанско песништво имало на Вука Караџића, у почецима његовог бављења народним песмама нарочито – из ове старије традиције Вук није преузимао записе нити се на њу позивао у одбрани од оних који су му замерали што ’сљепачке пјесне издаје’. Предности оваквог става вишеструке су (и управо наглашене), недостатак је један и није сасвим без значаја – изгубљена је историјска перспектива у бележењу и рецепцији усменотрадицијских поетских творевина.” (Клеут 1995:)

Грађа из рукописних песмарица била је спорна и због њеног ласцивног, често и опсценог садржаја:

„У рукописним је песмарицама много бећараца, дикица, ша-лајки, еротских и хумористичких песама уопште, за које Вук није марио и сасвим их мало објављивао, а њихов је језик (војвођански дијалектизми, варваризми, туђице, натрухе славеносерпског) изазивао само презир и гнушање највећег и још увек најауторитативнијег сакупљача наших народних песама.” (Клеут 1988: 261)

Најзначајнија и прва у низу рукописних песмарица несумњиво је она позната под називом *Ерлангенски рукопис* непознатог Немца (датована око 1720). У овом рукопису Вук је могао да пронађе прегршт песама „од којекаких приморских и босанских и херцеговачких хајдука и четобаша” (Маринковић 1964: 135). Али ове и овакве песме нису могле бити у фокусу Вукових сакупљачких напора. И да је знао за њега, а није, Вук у *Ерлангенском рукопису* није могао да открије оно што га је највише занимало – руковет песама о Косовском боју, који је за њега представљао вододелницу у усменом епском певању.

Вукова европска посвећеност имала је снажну националну арому. Вук Караџић је, чини се, од самог почетка сакупљачког рада имао јасну визију шта се тим радом хоће постићи. У склопу те визије може се посматрати и његов однос према *м а р т о л о ш к о ј е п и ц и*.

Песме о мартолозима забележене су највећма у крајевима и у временима у којима је мартолошка служба била распрострањена, премда хронологија у песмама не прати доследно историјску хронологију:

„U ovim pjesmama vlada prilična zbrka u shvatanju vremena života pojedinih ličnosti. U prvoj je vrijeme Bali-begovog upravljanja Smederevskim sandžakom (1521–1527) pomjereno nekoliko decenija unazad, tako da se on javlja kao savremenik kralje Matije Korvina i Vuka Grgurovića (Zmaj Despota Vuka). Pjesma se, inače, odnosi na posljednje decenije XV vijeka, što potvrđuje spominjanje Srijema u vlasti Mađara, Smedereva kao sandžak-begovog sjedišta i imena dviju posljednjih historijskih ličnosti. U drugoj pjesmi se Pilip Dragilović, za koga stoji da je u službi ugarskog 'mladog kralja', očigledno se misli na Ludviga II (1516–1526), javlja kao savremenik Marka Kraljevića (!). Ta vremenska konfuzija govori da su ove pjesme dobile završni oblik znatno poslije događaja o kojima se u njima govori, ali po svemu sudeći još u toku XVI vijeka.” (Vasić 1967: 203)

Алојз Шмаус даје најозбиљнију студију о постојању мартолошке епике, тј. песама хришћанских војника у турској професионалној војсци, мада наглашава и фрагментарност очуваних спомена о постојању ове поезије. То су песме из *Ерлангенског рукописа* под бр. 83, 124, 204, као и песме из Вукове збирке *Женидба Грујице Новаковића, Женидба Тодора од Сталаћа, те Мегдан Краљевића Марка са Сибињанин Јанком* (Богишић, бр. 88). У Вуковој заоставштини остале су нештампане варијанте песме о Марку и Филипу Маџарину. Вук као да хотимично није желео да штампа песме у којима су се помињали хришћани у турској служби:

„И у Вуковој заоставштини остало је неколико варијаната ове песме. Једна је из рукописне збирке Марка Утвића, друга од Ђорђа Стефановића Којанова и последња од неидентификованог сакупљача. Све ове песме говоре о познатом епском непријатељству између Марка и Филипа Маџарина, па није искључено да је и Добрашевић записао уводни део једне њене варијанте, која је, по свему судећи, била ситуирана у мартолошки миље. Као таква она је била потпуно страна нашем грађанину XVIII и XIX века, па стога није даље ни преписивана у песмарицама.” (Карановић, Клеут 1984: 14)

У *Песмарици Теодора Добрашевића* из 18. века (датована је 1763. године) налази се одломак једне епске песме која показује „задивљујућу сличност” са варијантом песме о Марку и Пилипу Драгиловићу из *Ерлангенског рукописа*, (Карановић, Клеут 1984: 14), посебно с обзиром на то да се и у њој помињу мартолози.

Вук није објављивао песме из предвуковских записа. Песме из тих рукописа штампали су Гиљфердинг, Миклошич, Богишић, Даничић и други. Али је непроцењива штета за историју и поетику наше народне поезије што Вук није успео да сравни ове песме, пре свега бугарштице, са онима које је сам бележио и које су још увек живе на терену:

„Али што те рукописе Вуку никада није било дато ни да их види, и што стога он није био у прилици да дође до одређених сазнања која су од значаја за историју нашег народног песништва и да начини своје закључке и запажања о његовој суштини и његовим многоврсним одликама и својствима, губитак се може чинити несагледивим. Јер, многе од тих закључака и ко зна које и какве све опаске био је кадар да начини и изведе, можда у највећој мери, или можда и једини, Вук Караџић.” (Пантић 1994: 132)

Литература

- Богишић: *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа* I, скупио и на свијет издао В. Богишић (1878), друго, преснимљено издање, поговор Снежана Самарџија, Горњи Милановац: ЛИО, 2003.
- Vasić 1967: M. Vasić, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knj. XXIX, Odjeljenje kistorijsko-filoloških nauka, knj. 17, Sarajevo.
- Вук СНП I: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књ. I, *Различне женске пјесме* (1841), *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. IV, прир. Владан Недић, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964, Београд: Просвета, 1975.
- Вук, СНП II: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књ. II, у којој су пјесме јуначке најстарије, Беч, 1845. *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. V, прир. Радмила Пешић, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964, Београд: Просвета, 1988.
- Вук, СНПр II: *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића*, књига друга, *Пјесме јуначке најстарије*, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, САНУ, Београд, 1974.
- Деретић 2000: Јован Деретић, *Српска народна епика*, Београд: „Филип Вишњић”.
- ЕР: Герхард Геземан (прир), *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песма*, Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење: Споменици на српском језику, књ. XII, Сремски Карловци: Српска краљевска академија, 1925.
- Карановић, Клеут 1984: Карановић, Зоја – Клеут, Марија, *Огледи о једном виду предвуковског бележења усмених песама*, Књижевна историја, XVII, бр. 65–66, стр. 3–30.
- Клеут 1988: Марија Клеут, „Српске рукописне песмарице као извори за проучавање усменог песништва”, у: *Српско грађанско песништво, Огледи и студије*, Нови Сад: Матица српска, Институт за југословенске књижевности и општу књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, стр. 259–265.

- Клеут 1988а: Марија Клеут, „Рукописне песмарице у доба српског романтизма”, у: *Српско грађанско песништво, Огледи и студије*, Нови Сад: Матица српска, Институт за југословенске књижевности и општу књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, стр. 7–24.
- Клеут 1995: Марија Клеут, *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Латковић 1959: Видо Латковић, *Вуков „рачун од јуначких песама”*, Ковчежић, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, уредник Ђуро Гавела, књ. друга, Београд: Вуков и Доситејев музеј.
- Љубинковић 2010: Ненад Љубинковић, „Између анализе и конструкције – ’сремска теорија’ о постанку јуначких народних песама”, у: *Трагања и одговори, Студије из народне књижевности и фолклора (I)*, Библиотека „Српско усмено стваралаштво”, књ. 5, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 21–29.
- Маринковић 1964: Вук Стеф. Караџић, *О српској народној поезији*, прир. Боривоје Маринковић, Београд: Просвета.
- Матић 1964: Светозар Матић, *Наш народни еп и наш стих: огледи и студије*, Матица српска: Нови Сад.
- Матић 1972: Светозар Матић, *Нови огледи о нашем народном епу*, Нови Сад: Матица српска.
- Милошевић-Ђорђевић 2007: Нада Милошевић-Ђорђевић, „Епска народна песма у Срему”, у: *Срем кроз векове. Слојеви култура Фрушке Горе и Срема*, зборник радова, уредио Миодраг Матицки, Београд: Вукова задужбина, Институт за књижевност и уметност; Беочин: Огранак Вукове задужбине у Беочину, стр. 383–399.
- Недић 1973: Владан Недић, *Слепа из Гргуреваца, певач Вука Караџића*, Матица српска, Прештампано из Зборника Матице српске за књижевност и језик, књ. XXI/2 за 1973, Нови Сад.
- Недић 1976: Владан Недић, *О усменом песништву*, прир. Мирослав Пантић, Београд: Српска књижевна задруга.
- Пантић 1994: Мирослав Пантић, *Вук Караџић и народне песме записане пре његовог времена*, Даница, српски народни илустровани календар за годину 1994, уредници Миодраг Матицки, Нада Милошевић-Ђорђевић, Миле Недељковић, прва година, Београд: Вукова задужбина.
- Пантић 2000: Мирослав Пантић, „Народно (усмено) песништво”, у: *Историја српског народа*, књига четврта, *Срби у XVIII веку*, други том, 3. изд. Београд: Српска књижевна задруга.

Пантић 2002: *Народне песме у записима XV–XVIII века: антологија*, избор и предговор Мирослав Пантић, 2. изд. Београд: Просвета.

Selimović 1983: Meša Selimović, *Za i protiv Vuka*, „Sabrana dela u deset knjiga”, knj. 5, Beograd: BIGZ.

Сувајџић 2010: Бошко Сувајџић, *Певач и традиција*, Београд: Завод за уџбенике.

* Рад је претходно објављен у зборнику Научни састанак слависта у Вукове дане, 40/2, 201–215.